

An Extended Summary of the Myth of Love in Asrar Al-Tawheed, Tazkira Al-Awliya, Tahmidat, Mursada Al-Abad and Awarif Al-Maarif

Elmira Taslimi¹  | Alireza Fouladi²  | Seyed Mohammad Rastgoofar³ 

1. PhD student of Persian Language and Literature Department, Kashan University, Kashan, Iran. Email: el.taslimi@gmail.com
2. Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Kashan University, Kashan, Iran. Email: Fouladi@kashanu.ac.ir
3. Associate Professor of Persian Language and Literature Department, Kashan University, Kashan, Iran. E-mail: rastgoo14@yahoo.com

Article Info

ABSTRACT

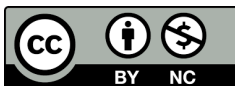
Article type:
Research Article

Article history:
Received:
25 April 2022
Received in revised form:
14 December 2022
Accepted:
21 December 2023
Published online:
30 March 2025

Keywords:
Myth analysis,
Mythological Criticism
Gilbardoran, Love,
Mysticism.

Mystical texts, be discovered from different perspectives. One of them is mythological analysis. there are theories and methods, among which the theory-method of myth analysis can be mentioned. Mythology was done by Denis de Rougemont. Two Swiss and Francois researchers are both mythologists. However, their views are useful. In the article, In the present article, the exploration of the myth of love in the mystical texts of Asrar al-Tawheed, Tazkire al-Awliya, Temhidat, Mursada al-Abad and Awarif al-Maarif is discussed. This article is based on Gilbert Doran's view and proceeded with descriptive-analytical method. Finally, the conclusion has been reached that the myth of love among Iranian and non-Iranian myths, with connecting themes between dominant and defeated, old and young, And the rich and the poor are discussed, and to create a sense of revenge, they refer to impatience, jealousy, the property of immortality and immortality, turning away from a lover and facing hardship. In mystical texts, love also has positive attributes such as: life-giving, eternal and eternal, immortality and immortalization, current in beings, dominance over powers, superiority over reason, secret and symbolic, and attractor of truth. Its negative attributes: it creates difficulty, it is against the path of a lover, it is scandalous and incurable. Other attributes of love are related to the lover; Like the love of mystics, the representative of the creator, in the position of remembrancer and seeker, satisfaction and submission; Negation of love, worldly attachments and self-righteousness; lover attractor These themes indicate the power of the mystics and mostly focus on the positive aspects of this myth. This point of view refers to the belief of mystics about the exaltation of the element of love.

Cite this article: Taslimi, Elmira., Fouladi, Alireza., Rastgoofar, Seyed Mohammad. (2025). An Extended Summary of the Myth of Love in Asrar Al-Tawheed, Tazkira Al-Awliya, Tahmidat, Mursada Al-Abad and Awarif Al-Maarif. *Journal of Lyrical Literature Researches*, 23 (44), 51-68. <http://doi.org/10.22111/jllr.2024.47924.3230>



1. Introduction

The knowledge of mythology emerged from the 19th century by Georg Friedrich Kruse, a German professor of jurisprudence and ancient history. Over time, according to the progress of science, this type of criticism was developed by Northrup, a Canadian philosopher and critic, using the opinions of Carl Gustav Jung, a Swiss psychiatrist. (Qaemi, 1389: 38-40) After the emergence of the knowledge of mythology and then mythological criticism, we have encountered theories that have evolved mythological criticism. Among the most important of them, the following can be mentioned:

Joseph Campbell's mono-myth theory (cf. Namurtalaq, 2017: 202-200) and Gilbert Duran's and Pierre Brunel's mythometric theory, Dani de Rougemont's and Gilbert Duran's theory of mythology. In mythology, the literary and artistic text is analyzed based on the myth that exists in its background. In this theory, they pay attention to sub-myths; But in myth analysis, in addition to discovering sub-myths, they also pay attention to their mega-myths, and in addition, attention is also paid to the socio-historical context of the text. (cf. K. Namurmatlak, 1388: 95-105)

The present article is devoted to the exploration of the myth of love in five mystical books, Asrar al-Tawheed, Tazkire al-Awliya, Temhidat, Mursada al-Abad, and Awarif al-Maarif. Needless to say, myth analysis, as a branch of mythological text analysis, has had two significant approaches so far:

Danny de Rougemont's community-oriented approach and Gilbert Duran's text-society-oriented approach

In this article, we base the second approach; That is, in addition to the text, we analyze its social context; Because the mystical discourse has been formed in the context of the mystical society. The methodological steps of this approach are written as follows: identification of the myth used in the text, its narratology, thematic criticism of the narrative or its narratives, comparative mythology-thematic of that narrative or narratives in the past and how they are manifested in literary and artistic works. (Namurtalaq, 2017: 283-476)

2. Research Methodology

In various books and articles, attention has been paid to the mega-myth of love, and the author has presented a theme analysis of mythological stories in Iran. In the meantime, they have also discussed local love stories; But in none of the mentioned backgrounds, the myth of love has not been researched based on the theory of myth analysis in mystical texts; The work that this article deals with.

The main issue of the current research is what results can be obtained from the application of the theory of myth analysis about the myth of love in the mystical books of Asrar al-Tawheed, Tazkire al-Awliya, Tahmidat, Mursada al-Abad, and Awarif al-Maarif. In the meantime, we will pay more attention to the points of commonality and especially the points of difference between mystical texts and mythological texts about the myth of love. The authors seek to investigate the themes of Iranian and non-Iranian love stories in the context of the myth of love and analyze the sociological reasons for the mystics' attention to love. This article is based on Gilbert Duran's perspective with a descriptive-analytical method

3. Discusstion

For the first time in 1961, Denis de Rougemont used the term myth analysis in a book titled *Love and the West*. Against Freud and along with Jung, Rojmon was one of the main founders of the school of thought of individualism versus individualism and collectivism, and for this reason, rather than considering myth as an individual element, he considered it a phenomenon for understanding society and treating it (Awadhpour and Namurtalaq, 2013: 215 - 216). After Rogemont, this word was used by Gilbert Duran in 1980 and was noticed by mythologists. He believed that mythologizing is in the direction of completing mythology research and especially mythometry. He has mentioned this transition in several works, and even the subtitle of one of his works, "Mythical Images and Faces of the Work" shows the transformation "from myth analysis to myth analysis". (Namurtalaq, 1388: 100)

The difference between Mythology and Mythology comes back to their field of work: Mythology aims to examine the text and especially the literary text, while Mythology studies the myth outside of the text as well. (Namurtalaq, 2017: 447) In other words, myth analysis is one of the mythological approaches that not only according to the myth; Rather, it also pays special attention to cultural and social issues (Namurtalaq, 2018: 49) and therefore, when the interaction of the work with the social, cultural and temporal situation is important and its approach is directed towards discourse and cultural issues, myth analysis is more than Mythology is valued (Awadhpour and Khabazan, 2019: 283).

Based on the approach of myth analysis, the authors have found the social factors that could be involved in the emergence of such an approach:

1. The mystics' detailed understanding of human and world institutions and their familiarity with mythological themes.
2. Using the unique power of love in order to motivate the seekers.
3. People in love are more ready to walk in your way.
4. Adjusting the view of man to the theology that has emerged based on the hope of heaven and the fear of hell and mixing the knowledge of God with the tenderness of love and beauty.
5. Making mystical views attractive.

These mystical achievements have undoubtedly had an effect on the exo-mystical society as well and have caused the religious people to look more delicately at religion and its principles. For this reason, we see that shortly after these texts, Hafez says:

Hallaj is pleased with this point
Do not ask Shafi'i about such issues
(Hafez, 1368: 257)

Also, romantic mysticism gives the seeker a patient and optimistic view of society and people. From this point of view, humans are divine creatures who are pure and respectable by nature. Based on this, social relations take a special form in which a person lives peacefully with his fellows. (Haderi and Bayat, 2018: 3-4)

Sometimes the severity of the events and their sequence has taken away the power of thinking from the people of the society and has made them more willing to seek a spiritual shelter to ease the suffering of the external opponent; This shelter was nothing but the compassion of mystical love and mystical spirituality to help them overcome their internal injuries. (Suleimani, 1388: 61)

In this way, with the passage of time, Islamic mysticism played a role in the political arena through the establishment of governments like the Safavids, and this role-playing has more or less continued until today, at least in our land. (Jalali Sheikhan, 1397: 7)

4. Conclusion

The myth of love is one of the common myths among different ethnic groups. According to Gilbert Duran's theory of myth analysis:

First, the myth of love in Iranian culture and non-Iranian cultures has found the following themes:

1. Arousing the lover's jealousy
2. Creating a sense of revenge
3. Temporary symptoms of the lover from the beloved
4. Cause of irritability
5. Dominant and defeated grafter
6. Rich and poor grafter
7. Old and young grafter
8. Immortality and immortalization
9. Cause of suicide;

Secondly, the mystics have looked at this myth with a different perspective, to the extent that in the five mentioned books, the mystic has accepted the following roles:

Positive characteristics: 1- giving life 2- eternal and eternal 3- having a divine origin 4- immortality and immortalization 5- power 6- secret and mysterious 7- absorption of truth

Seemingly negative features: 1-Being miserable 2-Removing the veil 3-Disgraceful 4-Incurability

Also, love has these roles in relation to the lover:

- 1- The essence of life
- 2- Having a manifestation
- 3- Causing mention
- 4- Negation of sensuality and wonder
- 5- Factor of submission and satisfaction
- 6- Obstacle of worldly ties

And thirdly, paying attention to such a myth in mystical texts, with sociological analysis, shows the mystics' gradual and accurate understanding of the human and world institutions, their familiarity with mythological themes, and their benefit from the motivations and charms of love to advance mystical goals; At the same time, romantic mysticism also creates an air in the mystical society and causes people to empathize more with religion and religious principles, and provide them with more compassion for humans and human society, and their resistance to hardships, and even sometimes as a spiritual support, in The field of politics is taking steps.

5. References

- Ain al-Qadhat Hamadani, Abu al-Ma'ali Abdullah bin Muhammad bin Ali bin al-Hassan bin Ali al-Mianji. (2013). *introductions*, edited by: Afif Asiran, Chap Chaharam, Tehran: Manouchehri Publishing.
- Attar Neyshaburi, F. (2019). *Tdhikma al-Awliya'*, edited by: Muhammad Reza Shafi'i Kadakani, first volume, Chap-i-Panjam, Tehran: Sakhn.

- Awadpour, B., Mohammadi Khabbazan, S and S. (2020). *Rwanastora Shanasi Ha Henry*, Tehran: Sakhn Publishing.
- Awadpour, B., Namur Mutlaq, B. (2014). Gilber Duran and Criticism of the Mythology of My Books: Pomegranate of the Heart of Saky according to Mikhail Bulgakov, *Publishing House of Irvani Literature and the Myth of Shanakhti*, Shamara 37: 20 5- 236.
- Bastid, J. (1991). *Danish Legends*, translated by Jalal Sattari, Tehran: Toos Publishing.
- Berlin, J.F. (2010). *The Legend of Mawazi*, translated by Abbas Mokhber, Chap Dom, Tehran: Markaz Publishing.
- Curtis, W. (2021). *Iranian legend*, translated by: Abbas Mokhber, Chap Chehardham, Tehran: Center Publishing.
- Dehkoda, A. (2011). *Proverbs and Commandments*. Tehran: Parmis
- Gingren, M. (1997). *The Myth of the Celts*, translated by Abbas Mokhber, Tehran: Center Publications.
- Hafez Shirazi, Kh. (1989). *The Diwan of Hafez*, according to the principles of Ghani and Qazvini, Chap Dom, Tehran: Legends.
- Hazri, A.M., Bayat, L. (2010). Rābitat Irfan wa Jami'at Ash-Shanasi, *Bijohshahay Irfani*, Issue 4, 1-25.
- Jalali Shaykhani, J. (2018). Irfan Shiism and the influence of the emergence of Safavid Islam, *Qasnam Shi'a Shehnasi*, Issue 62, 7-32.
- Karnay, Ch., Benoit, L., Dureau, J. and et al. (2014). *Jahan Istoharashahnasi 3*, translated by: Jalal Sattari, Chap Chaharam, Tehran: Center Publishing.
- Khakbaz, Z., Nikobakht, N. (2023). Persi Penamtnit Manzum Wis, Ramin, and Dastan Samak Ayyar, *Pejohshnama Adab Ghanāyī*, Issue 41, 97-112.
- Khorramshahi, B. (2014). *Hafiznameh*, First and Last Volume, Bestwaykum Chap, Tehran: Scientific and Farhangi Publications.
- Mawlawi, J. (2010). *Mathnawi*, with an introduction, explanation, and comments by Karim Zamani, Jald An-Najm, Chap Syushsham.
- Mihani, M. (2018). *Asrar al-Tawhid fi Maqamat Sheikh Abu Sa'id Abu al-Khair*, with corrections and comments by Muhammad Reza Shafi'i Kadakani, Chap Dawazdham, Tehran: Sakhn.
- Najm Razi, Abu Bakr bin Muhammad Shahar bin Anushirvan Razi, known as Dayeh. (2004). *Marsad al-Abd*, with the interest of Muhammad Amin Riyahi, Chap Dahman, Tehran: Scientific and Farhangi Publications.
- Namur Mutlaq, B. (2009). *Gadhar as a legend, we will come to him with a caustic legend*: Shamara 14: 92-100.
- Namur Mutlaq, B. (2018). *Drama of the Shenasi Myth*, Its Theory and Its Analysis, Chap Dom, Tehran: Sakhn Publishing.
- Namur Mutlaq, B. (2019). *The Legend of the Story of Love in an Iranian Farhang*, Tehran: Sakhn Publishing.
- Qaemi, F. (2010). Pishinah wa Banyadhay Nazari Criticism of Mythology and Time and Shoya Karbard and Der Khawanesh Literary Texts, *Qasnamah Literary Criticism*, Shamara 11 and 12: 33-56.
- Sajjadi, Z. (2009). *Introduction to the Buildings of Irfan and Sufism*, Tehran: Samt Publishing.
- Sattari, J. (1996). *Love of Sofiyana*, Tehran: Center Publishing.
- Suhrawardi, Sh. (2013). *Awarif al-Ma'arif*, translated by: Abu Mansour Abd al-Mu'min Isfahani, by Qasim Ansari, Tehran, Scientific and Farhangi Publications.
- Suleimani, H.R. (2009). Humgrayi Hanar and Irfan in Islamic Iranian Farang with the Compass of Persian Literature, *Persian Literature Publishing*, Daneshgah Azad Mashhad, Shamar 21: 58-73.
- Thamini, N. (2014). *Tamashakhani Asatir (Legend and Priest of Growth in Iranian Literature)*, Chap Sum, Tehran: New Publications.
- Zamani, K. (2004). *Minagar Ashq*, Chap Dom, Tehran: New Publishing.
- Zarrin Kob, A.H. (2011). *Justogo der Sufism of Iran*, Chap Dahham, Tehran: Great American Publishing.

اسطوره‌کاوی عشق در اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیا، تمهیدات، مرصادالعباد و عوارفالمعارف

المیرا تسلیمی^۱ | علیرضا فولادی^۲ | سید محمد راستگوفر^۳

۱. دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: el.taslimi@gmail.com

۲. نویسنده مسئول، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: Fouladi@kashanu.ac.ir

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه کاشان، کاشان، ایران. رایانامه: rastgoo14@yahoo.com

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی	رویکرد اسطوره‌کاوی توسط دنی دو روزمون (Denis de Rougemont)، محقق سوئیسی، ارائه شد و سپس توسط ژیلبر دوران (Gilbert Durand)، محقق فرانسوی، تکامل پیدا کرد. در مقاله حاضر به چگونگی اسطوره‌کاوی عشق در متون عرفانی اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیا، تمهیدات، مرصادالعباد و عوارفالمعارف پرداخته شده است. این مقاله برپایه دیدگاه ژیلبر دوران و با روش توصیفی-تحلیلی انجام شده و سرانجام این نتیجه به دست آمده است که اسطوره عشق در میان اسطوره‌های ایرانی و غیرایرانی، با مضامینی تجلی پیدا می‌کند که عبارت‌اند از: پیونددهنده غالب و مغلوب، غنی و فقیر و پیر و جوان، ایجاد حسادت و انتقام و زودرنجی، خاصیت جاودانگی و جاودان‌کنندگی، اعراض موقت عاشق از معشوق و خودکشی. در متون عرفانی نیز عشق، صفات مثبتی دارد مانند حیات‌بخشی، ازلی و ابدی بودن، جاودانگی و جاودان‌کنندگی، دارای منشأ الهی، چیرگی، سرّی و رمزی بودن و نیز جذب حقیقت شدن. علاوه بر آن‌ها، صفات دیگری نیز دارد که به ظاهر منفی‌اند و عبارت‌اند از: بلای جان، حجاب راه، رسواکنندگی و درمان‌ناپذیری. همچنین صفات دیگر عشق، مربوط به عاشق است که عبارت‌اند از: اصالت جوهر جان، داشتن مظهر، باعث ذکر بودن، نافی نفسانیت و عجب داشتن، عامل تسلیم و رضا و نیز مانع تعلقات دنیوی بودن.
تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۵	
تاریخ بازنگری: ۱۴۰۱/۰۹/۲۳	
تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۳۰	
تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۱/۱۰	
واژه‌های کلیدی:	
نقد اسطوره‌ای، اسطوره‌کاوی، ژیلبر دوران، عشق، عرفان	

استناد: تسلیمی، المیرا؛ فولادی، علیرضا؛ راستگوفر، سید محمد. (۱۴۰۴). «اسطوره‌کاوی عشق در اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیا، تمهیدات، مرصادالعباد و

عوارفالمعارف». پژوهشنامه ادب غنایی، ۲۳(۴۴)، ۵۱-۶۸.



2024.47924.3230

۱- مقدمه

دانش اسطوره‌شناسی (mythology) در قرن نوزدهم توسط گئورگ فردریش کروزر (Georg Friedrich Creuzer) (۱۷۷۱-۱۸۵۸ م)، استاد آلمانی فقه‌اللغه و تاریخ باستان پدید آمد؛ اما با وجود آثار پراکنده در زمینه نقد اسطوره‌ای، حدود یک قرن طول کشید تا این نوع نقد توسط نورترپ فرای (Northrop Frye) (۱۹۱۲-۱۹۹۱ م)، فیلسوف و منتقد کانادایی، با استفاده از آرای کارل گوستاو یونگ (Carl Gustav Jung) (۱۸۷۵-۱۹۶۱ م)، روان‌پزشک سوئیسی، شکل بگیرد (قائمی، ۱۳۸۹: ۳۸-۴۰). ژرژ باستید (George Bastide) بر آن است که کروزر، دانش اسطوره‌شناسی را با مکتب رمزی در کتاب «نماد و اسطوره‌شناسی اقوام باستانی» بنیاد نهاد و این مکتب تا حدود سال ۱۸۵۰ هواخواهانی داشت (رک باستید، ۱۳۷۰: ۱۰). پس از پدید آمدن دانش اسطوره‌شناسی و سپس نقد اسطوره‌ای، با نظریه‌هایی مواجهه بوده‌ایم که به نقد اسطوره‌ای تکامل بخشیده‌اند؛ از جمله مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

نظریه تک‌اسطوره (monomyth) از جوزف کمبل (Joseph Campbell) (۱۹۰۴-۱۹۸۷ م) (رک نامورمطلق، ۱۳۹۷: ۲۰۰-۲۰۲)، نظریه اسطوره‌سنجی (mythocritique survey) از ژیلبر دوران (۱۹۲۱-۲۰۱۲ م) و پی‌یر برونل (Pierre Brunel) (م: ۱۹۳۹) و همچنین نظریه اسطوره‌کاوی (mythanalyse) از دنی دو روژمون (۱۹۰۶-۱۹۸۵ م) و ژیلبر دوران. در اسطوره‌سنجی، متن ادبی و هنری براساس اسطوره‌ای که در پس‌زمینه آن وجود دارد، تحلیل می‌شود. در این نظریه به خرده‌اسطوره‌ها توجه می‌کنند؛ اما در اسطوره‌کاوی علاوه بر کشف خرده‌اسطوره‌ها، به کلان‌اسطوره‌های آن‌ها نیز توجه دارند و افزون بر این، بافت اجتماعی-تاریخی متن نیز مدنظر قرار می‌گیرد (رک همان، ۱۳۸۸: ۹۵-۱۰۵).

مقاله حاضر به اسطوره‌کاوی عشق در پنج کتاب عرفانی اسرارالتوحید، *مکرة الاولیا*، تمهیدات، مرصادالعباد و عوارف‌المعارف اختصاص دارد. اسطوره‌کاوی به‌عنوان یک شاخه تحلیل اسطوره‌ای متن، تاکنون دو رویکرد قابل توجه داشته است: رویکرد جامعه‌محور دنی دو روژمون و رویکرد متن-جامعه‌محور ژیلبر دوران (رک همان، ۱۳۹۷: ۴۴۵-۴۷۷). در این مقاله رویکرد دوم، اساس کار قرار گرفته است؛ یعنی علاوه بر متن، به تحلیل بافت اجتماعی آن نیز پرداخته شده است؛ زیرا گفتمان عرفانی در بافت جامعه عرفانی شکل گرفته است. روش‌شناسی این رویکرد را چنین برشمرده‌اند: شناسایی اسطوره به‌کاررفته در متن، روایت‌شناسی آن، نقد مضمونی روایت یا روایت‌های آن، اسطوره‌شناسی تطبیقی-مضمونی آن روایت یا روایت‌ها در دوران گذشته و چگونگی تجلی آن‌ها در آثار ادبی و هنری (همان: ۲۸۳-۴۷۶).

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

مسئله اصلی پژوهش حاضر آن است که کاربرد نظریه اسطوره‌کاوی در تحلیل اسطوره عشق، براساس متون عرفانی اسرارالتوحید، *مکرة الاولیا*، تمهیدات، مرصادالعباد و عوارف‌المعارف، چه نتایجی به‌دنبال دارد. در این راستا، نقاط اشتراک و به‌ویژه نقاط افتراق این متون عرفانی با متون اسطوره‌ای مرتبط با اسطوره عشق، مورد بررسی قرار می‌گیرد. بر این اساس، سؤالات این پژوهش به قرار زیر است:

- از داستان‌های عاشقانه ایرانی و غیرایرانی در زمینه اسطوره عشق، چه مضامینی استخراج می‌شود؟
- پنج متن عرفانی مورد بحث، در رابطه با اسطوره عشق، چه نقاط اشتراک و افتراقی با داستان‌های عاشقانه ایرانی و غیرایرانی دارند؟

- مورد توجه قرارگرفتن اسطوره عشق در جامعه عرفانی این پنج متن، برخاسته از چه عوامل جامعه‌شناختی است؟

۱-۲- روش تحقیق

این مقاله با روش تحلیل محتوای کیفی و براساس نظریه‌ی اسطوره‌کاوی پیش می‌رود و جامعه‌ آماری آن برای اسطوره‌کاوی عشق شامل پنج کتاب عرفانی اسرارالتوحید، تذکره‌الاولیا، تمهیدات، مرصادالعباد و عوارف‌المعارف است.

۱-۳- پیشینه‌ی تحقیق

در رابطه با اسطوره‌کاوی عشق، تاکنون کتاب‌ها و مقالات متعددی نوشته شده است که از آن جمله می‌توان به کتاب «اسطوره‌کاوی عشق در فرهنگ ایرانی» از بهمن نامورمطلق (۱۳۹۸) اشاره کرد. در این کتاب به کلان‌اسطوره‌ی عشق توجه شده است و نویسنده یک تحلیل مضمونی از داستان‌های اسطوره‌ای در ایران ارائه داده است. مقاله «اسطوره‌کاوی عشق در به یث‌خه ح و سیامه ند از موکریان» از بهمن نامورمطلق و علیرضا عزیز یوسفکند (۱۴۰۰)، به اسطوره‌کاوی عشق میان خدیجه و سیامند در داستان محلی منطقه‌ی موکریان می‌پردازد. در مقاله «تحلیل اسطوره‌کاوی عشق در فرهنگ گیلان» از نامورمطلق و زهرا مهدی‌پور مقدم (۱۴۰۰)، به تحلیل اسطوره‌ی عشق در فرهنگ گیلان پرداخته شده است و به‌ویژه این عنصر در داستان رعنا که میان این قوم مشهور است، مورد تحلیل قرار گرفته است. این پژوهش‌ها و بررسی‌ها هیچ‌کدام اسطوره‌ی عشق را براساس نظریه‌ی اسطوره‌کاوی در متون عرفانی مورد توجه قرار نداده‌اند و به همین دلیل، مطالعه‌ی حاضر به این مسئله پرداخته است.

۲- بحث

۱-۲- اسطوره‌کاوی

اصطلاح اسطوره‌کاوی را نخستین‌بار دنی دو روزمون در سال ۱۹۶۱ م در کتابی با عنوان «عشق و غرب» به‌کار برد. روزمون، در برابر فروید (Freud) و همسو با یونگ، از بنیان اصلی مکتب فکری شخص‌گرایی در مقابل فردگرایی و جمع‌گرایی بود و بدین دلیل، بیش از آنکه اسطوره را عنصری فردی بداند، آن را پدیده‌ای برای شناخت جامعه و درمان آن می‌شمرد (عوض‌پور و نامورمطلق، ۱۳۹۳: ۲۱۵-۲۱۶). بعد از روزمون، این واژه در سال ۱۹۸۰ م توسط ژیلبر دوران به‌کار رفت و مورد توجه اسطوره‌شناسان قرار گرفت. او بر این باور بود که اسطوره‌کاوی در راستای تکمیل اسطوره‌پژوهی و به‌ویژه اسطوره‌سنجی قرار دارد. وی در چندین اثر خود به این گذار از اسطوره‌سنجی به اسطوره‌کاوی اشاره کرده است و حتی عنوان فرعی یکی از آثار او، یعنی «صور اسطوره‌ای و چهره‌های اثر»، مفهوم تحول «از اسطوره‌سنجی به اسطوره‌کاوی» را نشان می‌دهد (نامورمطلق، ۱۳۸۸: ۱۰۰).

تفاوت میان اسطوره‌سنجی و اسطوره‌کاوی به حوزه‌ی تمرکز آن‌ها بازمی‌گردد. اسطوره‌سنجی، بررسی متن و به‌ویژه متن ادبی را هدف قرار می‌دهد، حال آنکه اسطوره‌کاوی، اسطوره را در خارج از متن نیز مطالعه می‌کند (نامورمطلق، ۱۳۹۷: ۴۴۷). به عبارت دیگر، اسطوره‌کاوی از جمله رویکردهای اسطوره‌شناسی است که نه تنها به روایت اسطوره، بلکه به زمینه‌های فرهنگی و اجتماعی نیز توجه دارد (همان، ۱۳۹۸: ۴۹)؛ از این‌رو هنگامی که تعامل اثر با موقعیت اجتماعی، فرهنگی و زمانی حائز اهمیت باشد و رویکرد تحلیل در راستای مسائل گفتمانی و فرهنگی قرار گیرد، اسطوره‌کاوی بیش از اسطوره‌سنجی ارزش می‌یابد (عوض‌پور و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۸۳).

۲-۲- تحلیل مضمونی اسطوره‌ی عشق

دو روزمون معتقد است که عشق در قرن نهم و یازدهم پدید آمد و تا قبل از آن، غریبان زن را موجودی در حد الهه‌ها یا برای ارضای نیاز خود می‌دانستند (کرنی و همکاران، ۳، ۱۳۹۳: ۱۵۵). اکثر ملل و اقوام، دارای داستان‌های عاشقانه‌اند که گاه جنبه‌ی اسطوره‌ای دارد. در این داستان‌ها مضامین مختلفی قرار دارد که مهم‌ترین آن‌ها در ادامه برشمرده می‌شود.

۲-۲-۱- برانگیختن حسادت

در داستان عشق خسرو به شیرین، حسادت خسرو هنگام اطلاع یافتن از وجود رقیب خود (فرهاد) برانگیخته می‌شود. در داستان عشق ویس و رامین به یکدیگر، حسادت برادر رامین به آن دو دیده می‌شود. این حس شوم، جدایی آن دو از هم را در پی دارد؛ اگرچه بعد از مدتی سختی و رنج، وصال عاشق به معشوق تحقق پیدا می‌کند (خاکباز و نیکویخت، ۱۴۰۲: ۱۰۴). در داستان عشق میدر به اتین نیز حسادت همسر اتین روند داستان را تغییر می‌دهد. میدر عاشق اتین می‌شود، درحالی‌که اتین شوهر داشته است. این ماجرا باعث می‌شود تا حسادت همسر اتین، فوام‌ناخ، برانگیخته شود. دختر (اتین) طلسم شده و اول به استخر آب و سپس به مگس تبدیل می‌شود که در فرم اخیر، می‌تواند با وزوز خود، میدر را بخواباند و او را از وجود دشمن آگاه کند. در ادامه، فوام‌ناخ بادی جادویی ایجاد می‌کند تا اتین را از میدر دور کند؛ اما انگوس (خدای عشق) اتین را نجات می‌دهد و او می‌تواند از شب تا سپیده‌دم به شکل انسانی خود برگردد. زندگی اتین زمانی پایان می‌یابد که او با همان فرم مگس، در جام شراب یکی از قهرمانان، اولستر، می‌افتد. بعد از هزار سال، اتین دوباره متولد می‌شود و با پادشاه ایرلند ازدواج می‌کند. میدر وقتی وی را بازمی‌یابد که اتین، زنی پیر شده است. میدر در پایان، خودش و اتین را تبدیل به قو می‌کند و آن دو برای همیشه در کنار یکدیگر زندگی می‌کنند (جین‌گرین، ۱۳۷۶: ۴۵-۴۶).

در متون سلتی، عاشقان دیگری همچون پویل و ریانون و نیز کلوخ و اولون دیده می‌شوند. همچنین داستان‌های مختلفی درباره مهر چند زوج آسمانی روایت شده است. برای آگاهی بیشتر، به کتاب اسطوره‌های سلتی مراجعه کنید (رک همان: ۴۹-۵۲).

۲-۲-۲- ایجاد حس انتقام

گاهی در قصه‌های عاشقانه عنصر انتقام به میان می‌آید. در داستان عشق خسرو به شیرین، فرهاد که رقیب عشقی خسرو است، در میانه داستان، دل‌باخته شیرین می‌شود. خسرو برای اینکه فرهاد را از میان بردارد، به حيله متوسل می‌شود و با دروغ، خبر مرگ شیرین را به فرهاد می‌رساند (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۸).

عنصر انتقام در داستان‌های عاشقانه نمایانگر این است که عاشق جز خود را نمی‌تواند دوستدار محبوب خویش ببیند؛ باین‌حال، در عشق‌هایی که به کمال رسیده‌اند، عاشق، خواهان این است که حُسن و زیبایی معشوقش در میان مردم زیانزد شود و در نهایت، عاشق، تصمیم‌گیری محبوب برای سرنوشت خود و اینکه به چه کسی روی نشان دهد را به خود او واگذار می‌کند. او اختیار و تصمیم محبوب را بر نظر خود ارجح می‌داند.

وجود عنصر انتقام به‌طور معمول ناشی از شکل‌گیری مثلث‌های عشقی است. این الگوی اسطوره در برخی روایت‌ها از جمله داستان هابیل و قابیل نیز وجود دارد. در این داستان، دختری (اقلیما) میان دو خواستگار (هابیل و قابیل) گرفتار شده و یک مثلث عشقی ساخته شده است (ثمینی، ۱۳۹۳: ۲۲۶).

یکی از اسطوره‌های مهم بین‌النهرین، اسطوره ازدواج مقدس است. این اسطوره روایتی ساده دارد؛ اما بیانگر روابط انسانی گاه پیچیده است. شخصیت‌های این داستان عبارت‌اند از: اینانا که زنی است که تصمیم به ازدواج می‌گیرد، یک شبان‌خدا به نام دوموزی و کشاورزی به نام انکیم‌دو که این دو خواستگار اینانا هستند. اینانا به انکیم‌دو علاقه دارد؛ درحالی‌که اوتو، خدای خورشید و برادر اینانا، ازدواج خواهرش با دوموزی را شایسته‌تر می‌داند. سرانجام توافق می‌شود که هر خواستگار که پیشکش بیشتری بیاورد، اینانا به وی تعلق گیرد. در پایان، دوموزی پیروز می‌شود و البته او رقیب را نیز به جشن عروسی دعوت می‌کند. گویا این روایت، نسخه قدیمی همان داستان هابیل و قابیل است (همان: ۳۵-۳۶).

در برخی دیگر از داستان‌های عاشقانه، عنصر قتل در روابط زناشویی دیده می‌شود. در داستان گردیه و همسرش، زن به دستور برادر خود، کردوی، شوهرش را به قتل می‌رساند و در حرم‌سرای خسرو پرویز اقامت می‌یابد (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۸).

۲-۲-۳- اعراض موقت عاشق از معشوق

گاهی به سبب سختی‌های راه عشق در یک داستان، برای مدتی توجه عاشق به معشوقی دیگر معطوف می‌شود. در داستان خسرو و شیرین، پس از آنکه شیرین درخواست وصال خسرو را رد می‌کند، خسرو مدتی به مریم و سپس به شکر روی می‌آورد. در داستان ویس و رامین نیز رامین بعد از پشت‌سرگذاشتن رنج‌های بسیار، در غرب با زنی به نام گل ازدواج می‌کند؛ اما سپس دوباره به یاد ویس می‌افتد و به وی نامه می‌نویسد.

در داستان همای و همایون نیز دو شخصیت اصلی، یکدیگر را در قصری می‌بینند و عاشق هم می‌شوند. همایون، دختر خاقان بود. در روند داستان، خاقان، یک وقتی را برای شکار انتخاب می‌کند و از همای می‌خواهد تا او را همراهی کند؛ اما همای از همراهی باز زده و از میانه راه برمی‌گردد. سپس او به قصر داخل و با پاسبان درگیر شده و در این درگیری، پاسبان را می‌کشد. به همین دلیل خاقان همای را زندانی می‌کند. سپس شخصیتی به نام سمن‌رخ، همای را از زندان رهایی بخشیده و از وی می‌خواهد تا سه روز با او باشد و همای چنین می‌کند. همایون سپس از این ماجرا مطلع شده و از همای روی می‌گرداند. پس از مدتی، همای در پی آشتی با همایون برمی‌آید و از وی دلجویی می‌کند (نامورمطلق، ۱۳۹۸: ۲۸۳-۲۸۷).

۲-۲-۴- سبب زودرنج شدن

یکی از احوال عشق، زودرنجی است. در داستان بهرام وقتی او آهوئی را می‌کشد، مورد سرزنش آزاده قرار می‌گیرد. از طرفی بهرام آن قدر زودرنج بوده است که آزاده را به سبب همین خرده‌گیری می‌کشد. داستان‌های عاشقانه‌ای که پیوند عشق عاشق و معشوق به دلیل زودرنجی از هم می‌پاشد، کم نیستند. بسیاری از جدایی‌های پیش از ازدواج نیز با همین دلیل رخ می‌دهد (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۵). در داستان خسرو و شیرین، خسرو به دلیل اینکه شیرین درخواست وی مبنی بر وصال قبل از عقد را نپذیرفته بود، از شیرین قطع امید می‌کند و به مریم و شکر اصفهانی روی می‌آورد و سر خود را با آنان مشغول می‌کند؛ اگرچه او هرگز نمی‌توانست شیرین را فراموش کند (همان: ۸۷).

۲-۲-۵- پیوندهنده غالب و مغلوب

یکی از جلوه‌های عجیب عشق، پیوند میان غالب و مغلوب است. اینکه انسان به دنبال قهرمان و پهلوانی باشد و عشق وی را در دل بپروراند، امری طبیعی است؛ اما اگر فردی در پی کسی باشد که کشورش را فتح کرده است و به وی دل ببندد، خارق‌العاده می‌نماید. این موضوع را در فرهنگ ایرانی بیش از سایر فرهنگ‌ها می‌توان مشاهده کرد. یکی از اینگونه داستان‌ها، داستان عشق روشنک یا رکسانا است. اسکندر، فرمانروای یونان، با روشنک، دختر و خوش کرد. اسکندر و خوش در حال جنگ و کشمکش بودند که اسکندر برخلاف میل یاران، با روشنک پیوند یافت. او معتقد بود که این ازدواج مشروع است؛ زیرا آشیل نیز با برده خود ازدواج کرده بود (نامورمطلق، ۱۳۹۸: ۱۳۹-۱۴۱).

۲-۲-۶- پیوندهنده فقیر و غنی

عشق میان رابعه و بکتاش، از نمونه عشق‌هایی است که اختلاف طبقاتی در آن مشاهده می‌شود. رابعه دختری اشراف‌زاده بود و بکتاش از طبقه‌ای فرودست. روایت عشق در این داستان اینگونه است که کعب، پدر رابعه، در آرزو بود تا رابعه عروسی کند؛ اما کسی را لایق دختر خود پیدا نمی‌کرد. او در هنگام مرگ به پسرش، حارث، سفارش کرد تا خواهرش را سروسامان دهد. بعد از مرگ پدر، پسر بر تخت نشست و همه برای عرض تهنیت و شادباش خدمت وی رسیدند. از میان این افراد، جوانی بود برومند و رعنا به نام بکتاش. رابعه با دیدن او عاشقش شد و ندیمه‌اش از این ماجرا آگاهی یافت. رابعه به سبب دوری از یار، در بستر بیماری افتاد که سپس ندیمه‌اش رابطه‌ای بین وی و بکتاش برقرار کرد. حارث که از موضوع آگاه شد، بکتاش را زندانی

کرد و خواهرش را کشت. بکتاش نیز از زندان فرار کرد و حارث را از پای درآورد و بر سر قبر رابعه خودش را هم با دشنه کشت (نامورمطلق، ۱۳۹۸: ۳۵۹-۳۶۴).

در یکی از داستان‌های اسطوره‌ای اینکا، کونیرایا ویراکوچا (Coniraya Viracocha)، پسر خدای خورشید، به‌عنوان چوپانی در زمین زندگی می‌کرد و ظاهر او در میان مردم، شبیه به دهقانان تهیدست بود. کونیرایا، دختری به‌نام کاویاکا (Cavillaca) را دید و دل‌باخته وی شد؛ اما کاویاکا به‌دلیل اینکه کونیرایا را فقیر دید، به او اعتنایی نکرد. در ادامه کونیرایا نیرنگی به‌کار بست؛ او مانند پرنده‌ای شد و روی یک درخت «لوکما» در نزدیکی خانه کاویاکا نشست و با ترفندی، کاویاکا را باردار کرد، درحالی‌که وی باکره بود (ر.ک همان: ۱۹۸-۱۹۵).

۲-۲-۷- پیوندهنده پیر و جوان

مضمون دیگر در داستان‌های عاشقانه، عشق میان پیر و جوان است. افراد بسیاری در دوران پیری و میان‌سالی به‌دنبال زنده‌کردن فرصت‌های ازدست‌رفته خود می‌گردند. آن‌ها به‌دلیل امکاناتی که برای خویش فراهم کرده‌اند، در پی احیای دوران خوش زندگی‌اند. داستان شیخ صنعان به‌خوبی بیانگر اینگونه عشق است. شیخ، عاشق دختری ترسا می‌شود و دل و دین را در راه محبوب می‌بازد (ر.ک همان: ۳۹۷-۴۰۲).

۲-۲-۸- جاودانگی و جاودان‌کنندگی

در برخی داستان‌ها، موضوع جاودانگی یا تبدیل شدن انسان‌ها به موجودات نامیرا به‌واسطه عشق مطرح است. در داستانی یونانی، ژوپتر و مرکوری یک زن و شوهر با نام‌های بوسیس و فیلمون را کاهن معبد خود کردند و سپس ژوپتر برای جاودانگی این زن و شوهر، آن‌ها را به درخت بلوط تبدیل کرد (بیرلین، ۱۳۸۹: ۱۹۱). در قصه عاشقانه ویس و رامین، موبد توسط گرازی کشته می‌شود و رامین به‌جای او بر تخت می‌نشیند. با مرگ ویس، رامین پادشاهی را به فرزندشان، خورشید، می‌سپارد و به همسرش می‌پیوندد (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۲).

در داستان عشق شیرین به خسرو، شیرین برای حفظ وفاداری و رهایی از درخواست ننگ‌آمیز شیرویه، خودش را بر سر مزار خسرو با دشنه کشت (همان: ۸۸). در حکایت پسوخه و کوپیدون، آپولون اجبار داشت که پسوخه با ماری ازدواج کند. کوپیدون از ماجرا مطلع شد و تلاش کرد تا پسوخه را از این مهلکه نجات دهد و با وی ازدواج کند. ژوپتر خاصیت جاودانگی را با دادن شربت‌ی به پسوخه بخشید و او را از جرگه نامیرایان درآورد. بعد از وصال کوپیدون به پسوخه، آن‌ها با خوشبختی زندگی کردند (بیرلین، ۱۳۸۹: ۱۸۷).

در داستانی دیگر، تیزی و پیرمس با یکدیگر عاشقانه دیدار می‌کردند؛ اما خانواده‌های آن‌ها با ازدواج‌شان مخالفت می‌کردند. آن دو روزی تصمیم گرفتند تا فرار کنند و کنار درخت شاه‌توت، در مقبره نینوس، یکدیگر را ملاقات کنند. در آن نزدیکی، شیر ماده‌ای از درخت نگهبانی می‌کرد. تیزی زودتر به محل رسید و وقتی پیرمس را آنجا نیافت، گمان کرد که شیر، یارش را بلعیده است؛ برای همین پس از اینکه شیر را کشت، خنجر را به سینه خودش فرو کرد. سپس پیرمس به محل رسید و با دیدن بدن بی‌جان تیزی، او نیز با همان خنجر خود را کشت. آن دو سپس در دنیای دیگر با هم زندگی کردند (بیرلین، ۱۳۸۹: ۱۸۸-۱۸۹).

۲-۲-۹- سبب خودکشی

در داستان خسرو و شیرین، شیرین بعد از مرگ خسرو بر سر مزار او خود را می‌کشد (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۸). در قصه رابعه نیز بکتاش از زندان فرار می‌کند و پس از اینکه حارث را به سزای اعمالش می‌رساند، بر سر قبر رابعه خود را با دشنه می‌کشد (نامورمطلق، ۱۳۹۸: ۳۶۴). در دیدگاه عاشقان این داستان‌ها، این نوع مرگ، پایان داستان عشق آن‌ها نیست؛ زیرا عاشق و

معشوق در دنیای ابدی به یکدیگر خواهند پیوست و در کنار هم زندگی خواهند کرد. در داستان ویس و رامین، رامین بعد از مرگ ویس، پادشاهی را به خورشید، فرزندشان، می‌سپارد و به همسرش می‌پیوندد (کرتیس، ۱۴۰۰: ۸۲).

۲-۳- تحلیل مضمونی اسطوره عشق در متون عرفانی

عشق از مضامین پرکاربرد ادبیات عرفانی است. در عرفان، عشق از صورت زمینی به شکل آسمانی تعالی پیدا می‌کند. عشق از اصول اولیه عرفان و تصوف اسلامی است که توسط آن می‌توان حکمت متعالی را درک کرد. این عنصر ناب آفرینش به توضیح و تفسیر در نمی‌آید (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۳۲-۴۳۳).

عشق همچنین از مهم‌ترین و بنیادی‌ترین مبانی مکتب عرفانی مولاناست. اهل کلام، عشق‌ورزیدن به خدا را نادرست و ناصواب می‌دانند؛ اما مولانا آن را راه و طریقه عبادت می‌داند (همان: ۴۳۳-۴۳۴).

عشق، وصف ایزدست، اما که خوف	وصف بنده مبتلای فرج و جوف
چون یحبون بخوانندی در نبی	با یحبوهم قرین در مطلبی
پس محبت، وصف حق دان، عشق نیز	خوف نبود وصف یزدان ای عزیز
	(مولوی/۵، ۱۳۸۹: ۵۹۷-۵۹۸)

۲-۳-۱- ویژگی‌های عشق در متون عرفانی مورد تحلیل

۲-۳-۱-۱- ویژگی‌های مثبت

۲-۳-۱-۱-۱- حیات بخشی

عشق، عمیق‌ترین و عالی‌ترین نوع پیوند میان انسان‌ها است. روابط انسان‌ها با عشق به سطحی می‌رسد که هیچ موجود دیگری نمی‌تواند به تجربه آن دست یازد؛ از این رو، عشق دارای ویژگی‌ای است که می‌تواند انسان را به جهانی خاص و زنده‌تر از جهان روزمرگی وارد کند:

«آن نشنوده‌ای که معجون چون لیلی را بدیدی، از خود برفتی و چون سخن لیلی شنیدی، با خود آمدی؟» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۳۳؛ ر.ک همان: ۲۶۹)

۲-۳-۱-۱-۲- ازلی و ابدی بودن

این گوهر ناب آفرینش، از زمان بی‌آغاز باعث خلقت جهان بوده و نظام آفرینش بر مبنای عشق الهی بنا شده است. عرفا هدف غایی جهان هستی را عشق می‌دانند. مولانا نیز معتقد است که جهان برای عشق پدیدار شده است (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۳۴).

«گفتند: محبت چیست؟ گفت: محبت از ازل درآمده است و بر ابد بگذشته» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۸۴؛ ر.ک عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۰۸).

«و نقل است که ذالنون گفت: در بعضی از سفرهای خویش زنی را دیدم. از او سؤال کردم از غایت محبت. گفت: ای بطال! محبت را غایت نیست. گفتم: چرا؟ گفت: از بهر آنکه محبوب را نهایت نیست» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۱۴۷؛ ر.ک همان: ۵۴۳؛ ر.ک سهروردی، ۱۳۹۲: ۹۵؛ ر.ک عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۹۶؛ ر.ک همان: ۱۰۸-۱۰۹).

۲-۳-۱-۱-۳- دارای منشأ الهی

توجه به آیه «یحبههم و یحبونه» (۵۴/۵) باعث شده است عارفان، موجد اصلی عشق را خالق هستی بدانند. «و گفت: در بعضی کتاب‌های منزل نوشته است که خداوند گفت که ای بنده من! چون ذکر غالب شود بر تو، من عاشق تو شوم و تو عاشق من. و اینجا عشق به معنی محبت بود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۴۴).

به عبارتی، عشق از محبت حق سرچشمه می‌گیرد و باعث محبت خلق می‌شود. این محبت، دوطرفه است (ستاری، ۱۳۷۵: ۳۱۲-۳۱۳)؛ هرچند برخی عارفان، شرط عشق خدا به بنده را عشق بنده به خدا شمرده‌اند.

«نقل است که یک روز این آیت می‌خواندند که یحبُّهم و یحبُّونهُ: خدای ایشان را دوست دارد و ایشان خدای را دوست دارند. شیخ گفت: هرگز خدای هیچ‌کس را دوست نداشت و ندارد. گفتند: شیخا! قرآن است» (عطاری نیشابوری، ۱۳۹۸: ۹۰۱؛ ر.ک عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۹۹-۱۰۰؛ ر.ک همان: ۲۷۹-۲۸۰).

«...گفت: او بنده خود را عاشق خود کند؛ آنگاه بر بنده عاشق باشد، و گفت: بنده را گوید: تو عاشق و محب مایی و ما معشوق و حبيب تویم» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۱۲؛ ر.ک سهروردی، ۱۳۹۲: ۱۸۸).

«...اما چون عاشقِ منتهی، عشق شود و چون عشقِ شاهد و مشهود یکی شود، شاهد، مشهود باشد و مشهود، شاهد» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۱۵؛ ر.ک همان: ۱۰۰).

۲-۳-۱-۴- جاودانگی و جاودان‌کنندگی

عشق پدیده‌ای ابدی است که تا پایان جهان باقی می‌ماند. این پدیده خاصیت جاودانه‌کننده چون آب حیات دارد. مولانا حتی عشق را از آب حیوان برتر می‌انگارد:

«گوش دار که مجنون چه می‌گوید. می‌گوید: فارغ باش که اگر غمزه تو فنا دهد مجنون را، وصال و لطف تو بقا دهد. مجنون عاشق را اگرچه فنا از معشوق باشد، اما هم بقا از معشوق یابد» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۱۰).

«پس شیخ گفت: معشوقه موحدان آن سر پاک است و آن سر باقی بود و نیست نشود که آن سر به نظر حق قائم است و حق راست، از نصیب خلق پاک است» (میهنی، ۱۳۹۷: ۲۹۲).

۲-۳-۱-۵- چیرگی

عشق بر همه قدرت‌ها غلبه می‌کند و هرچیزی جز خود و محبوب را می‌سوزاند و از میان برمی‌دارد: «هرچند که می‌کوشم که از عشق درگذرم، عشق مرا شیفته و سرگردان می‌دارد و با این همه، او غالب می‌شود و من مغلوب» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۹۶).

عارفان این مفهوم عشق را فراتر از عقل می‌دانند و افلاطون آن را جنون الهی می‌خواند (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۵۱).

غم‌ها همه یک جرعه پیمانۀ ماست	گر عشق همی مونس و هم خانۀ ماست
او نیز غلام دل دیوانۀ ماست	از عقل فراگذر که در عالم عشق

(عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۵۷)

۲-۳-۱-۶- سری و رمزی بودن

از دیدگاه عارفان، هویت عشق وابسته به سری بودن آن است؛ اما معمولاً عشق، پنهان نمی‌ماند و اشک عاشق، پرده‌دری می‌کند:

دوستا با من، یک امشب رازگو	راز با ما نرم و بی‌آواز گو
ماجرای عشق با هرکس مران	هرچه گویی با من دمساز گو

(سهروردی، ۱۳۹۲: ۱۵۴)

پنهان‌داشتن عشق در دل، بر ارزش‌های درونی عاشق می‌افزاید و هرچه عشق را در دل بیشتر نگه دارند، از فیوضات آن بیشتر بهره‌مند خواهند شد:

«هرکه عاشق شود و آنگاه عشق، پنهان دارد و بر عشق بمیرد، شهید باشد. اندر این تمهید، عالم عشق را خواهیم گسترانید» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۹۶).

حتی آنجا که عاشق تصمیم می‌گیرد نه از عشق خود، که از عشق به‌طور عام سخن بگوید، تنها با زبان رمز این امکان را می‌یابد:

«و از عشق نیز بیان نتوان کرد، جز به رمزی و مثالی که از عشق گفته شود؛ و اگر نه، از عشق چه گویند و چه شاید گفت؟!» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۲۵-۱۲۶).

۲-۳-۱-۱-۷- جذب حقیقت

حقیقت، نوری است که مجذوب عشق می‌شود و هر سؤالی که سالک داشته باشد، پیر عشق به آن پاسخ می‌گوید؛ زیرا همه حقایق نزد عشق است.

«خواست که پدید آید، در عشق پدید آمد. چون عشق پدید آمد، همه عشق بود. ایشان ازین گفته‌اند که نیاز مغناطیسی است که اسرار حقیقت را به خود کشد» (میهنی، ۱۳۹۷: ۳۰۲).

۲-۳-۱-۲- ویژگی‌های به‌ظاهر منفی

۲-۳-۱-۲-۱- بلای جان

اگرچه عاشقی و صبر، دو موضوع ناهمسان‌اند و جمع‌شدن این دو با یکدیگر غیرممکن است، سختی‌های بسیاری در طریق عشق وجود دارد که عاشق باید صبورانه آن‌ها را از سر بگذراند:

«و پرسیدند از محبت. گفت: هر که خدای را دوست‌تر دارد، خواری و ذل او بیشتر و سخت‌تر بود و شفقت او خلق خدای را بیشتر بود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۹۸؛ ر.ک. عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۱۱-۱۱۲، ۱۵۷، ۲۶۸-۲۶۹).

«و گفت: محبت، بر دوام عتاب بود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۵۲۲؛ ر.ک. عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۲۳۶، ۲۲۴ و ۲۴۳-۲۴۴؛ ر.ک. سهروردی، ۱۳۹۲: ۹۴).

انسان‌هایی که پا در وادی عشق الهی می‌گذارند، راهی جز بلاجویی ندارند:

«گفتند: علامت محبت چیست؟ گفت: ... چون مصیبتی رسدش، اندوهگین نشود و چون صوابی روی به وی نهد، شاد نگردد و از هیچ‌کس نترسد و به هیچ‌کس امید ندارد» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۴۲۵؛ ر.ک. همان: ۶۴۴؛ ر.ک. سهروردی، ۱۳۹۲: ۱، ۱۷۴، ۱۸۵).

اگر عشق با بلا و سختی همراه نبود، آنگاه هر بی‌سروپایی ادعای عاشقی می‌کرد و خود را لایق این وادی می‌پنداشت؛ اما محکی باید باشد تا عاشقان حقیقی را از مدعیان جدا کند؛ زیرا تزویر و ریا را در این راه مقدس، جایی نیست (خرمشاهی، ۱۳۹۳: ۶۱۸).

«و ازو پرسیدند که چرا محبت را به بلا مقرون کردند؟ گفت: تا هر سفله‌ای دعوی محبت او نکند؛ پس چون بلا بیند، به هزیمت شود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۵۴۶).

۲-۳-۱-۲-۱-۲- حجاب راه بودن

عشق در مقامی، حجاب راه عاشق است و ظاهراً این مشکل هنگامی پدید می‌آید که عاشق نتواند آن را وسیله یکی‌شدن با معشوق قرار دهد.

«دریغا که این‌همه را یک مقام خواهی دانستن، عین جهل و محض ضلالت باشد؛ این مقام‌ها بسیار است. تمامی عشق، ان‌شاءالله که در تمهید دیگر گفته شود که عاشق را عشق هنوز حجاب راه باشد» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۲۷).

۲-۳-۱-۳-۲- رسواکنندگی

عشق و ملزومات آن، آدمی را رسوای عالم می‌کند. عاشق تلاش می‌کند تا راز عشق خود را پنهان نگه دارد؛ اما خاصیت عشق پرده‌داری است. بالین‌حال، عاشق صادق، از این مشکل، بیمی ندارد.

«و گفت: محبت، کشف اسرار است و هتک استار» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۴۹۲).

بسی بکوشم تا عشق تو نهان دارم
ولیک عادت سودای تست پرده‌داری
(سهروردی، ۱۳۹۲: ۱۳۹)

در عشق ملامتی و رسوایی به
کافرشدن و گبری و ترسایی به
پیش همه‌کس عاقل و رعنايي به
واندر ره ما سواد و رسوایی به
(عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۳۴۹)

۲-۳-۱-۳-۲- درمان‌ناپذیری

عشق، وادی سختی است که سالک با پا گذاشتن در آن، همه بلاهای آن را به جان می‌خرد و راه چاره‌ای نیز جز تسلیم و رضا برای این بلاها وجود ندارد.

«...جهانی از دست این شاهد، جان درباخته و بی‌جان شده است و هرگز کسی درمان نیافت و نیابد. شیخ ما یک روز این بیت‌ها می‌گفت و ما را از او یادگارست:»

از دست بت شاهد، جان بی‌جان شد
دل در طلب وصلش بی‌درمان شد
او خود به‌خودی ز ما همی پنهان شد
کفر و اسلام نزد ما یکسان شد

(عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۲۹۵-۲۹۶؛ ر.ک سهروردی، ۱۳۹۲: ۱۸۸)

۲-۳-۱-۳-۲- ویژگی‌های عشق در ارتباط با عاشق

۲-۳-۱-۳-۲- جوهر جان بودن

عشق در جهان جریان دارد و مردان خدا چون عشق را از جانب حق می‌دانند، آن را بزرگ می‌شمارند:

«و بعضی مانند پیغامبران و شبه‌رسولان، همت ایشان عشق و محبت و شوق و رضا و تسلیم باشد. زهی حدیث جامع مانع... چون عنایت ازلی خواهد که مرد سالک را به معراج قلب در کار آرد، شعاعی از آتش عشق... شعله‌ای بزند...» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۵۱؛ ر.ک همان: ۹۸، ۹۹، ۲۹۲).

«ای دریغا! هرگز فهم نتوانی کردن که چه گفته می‌شود! عشق خدای تعالی، جوهر جان آمد» (همان: ۱۱۳؛ ر.ک همان: ۲۲۴).

«شیخ ما را سؤال کردند از عشق، شیخ ما گفت: *العشق سُبُلَةُ الْحَقِّ*» (میهنی، ۱۳۹۷: ۳۰۹).

۲-۳-۱-۳-۲- دارای مظهر بودن

در عرفان معتقدند که بنده می‌تواند با خداوند نرد عشق ببازد. رابعه نیز به خدایی شخصی و پیوند میان خود و خداوند باور داشت. اگرچه این اعتقاد با باور به تنزیه مطلق خداوند در یک مسیر قرار نمی‌گیرند؛ رابعه خدا را مانند معشوق خاکی می‌پرستد و در برابر وی بسیار خاکسار و متواضع است (ستاری، ۱۳۷۵: ۱۰۲-۱۰۳). باتوجه به اینکه انسان آئینه جمال الهی است، می‌توان عشق الهی را در مردان خدا جست‌وجو کرد:

«دریغا! ندانی که چه می‌گوییم! آفتابِ «الله نورُ السمواتِ و الأرضِ»، بی‌آئینه‌جمالِ محمد رسول‌الله دیدن، دیده بسوزد. به‌واسطه‌آئینه، مطالعه‌جمالِ آفتابِ توان کردنِ علی‌الدوام» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۰۳؛ ر.ک همان: ۱۰۵-۱۰۶).

«و به‌حقیقت بدان که انسان، آینه‌ذات و صفات حق است. چون آینه صافی گشت به هر صفت که حضرت بر او تجلی کند، بدان صفت در او متجلی شود. هر صفت که از آینه ظاهر شود، تصرف صاحب تجلی بود، نه از آن آینه؛ او را پذیرای عکس آن بیش نیست. چون صافی بود، سرّ خلافت این است که او مظهر و مظهر ذات و صفات خداوندی باشد و اگر به صفت حیات متجلی شود، چنان بود که خضر و الیاس را هست حیات باقی و اگر به صفت کلام متجلی شود، چنان بود که موسی را بود، علیه‌السلام» (نجم رازی، ۱۳۸۳: ۳۲۲).

۲-۳-۱-۳-۳- باعث ذکر شدن

عشق از معرفت برمی‌خیزد و به معرفت بیشتر منتهی می‌شود. از آنجاکه عشق در جهان جریان دارد، موجودات در حد ظرفیت‌شان بدان می‌گیرند و در همان حد نیز به معرفت می‌رسند (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۴۹). این آگاهی باعث ازدیاد ذکر است و در نتیجه محبت را هم افزون می‌کند:

«و گفت: از غیرت، علم زیادت شود و از ذکر، محبت زیادت شود و از تفکر، خوف زیادت شود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۲۸۰).

«و از وی سؤال کردند از محبت. گفت: محبت صفای دوستی است با ذکر دائم؛ چنانکه حق تعالی گفته است: اذکروا الله ذکراً کثیراً» (۴۱/۳۳) (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۵۴۵؛ ر.ک همان: ۵۴۶، ۵۵۴، ۶۱۱، ۶۸۲، ۶۹۲، ۷۴۹؛ ر.ک عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۳۷-۱۳۸).

۲-۳-۱-۳-۴- نافی نفسانیت و عجب شدن

عشق حقیقی، همه‌عشق‌های مجازی را در خود محو می‌گرداند. مولانا عقیده دارد که درمان درد عشق‌های پست، فقط با جایگزین کردن عشق‌های برتر امکان‌پذیر است (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۵۹). وقتی انسان سرشار از حق می‌شود، به حجاب‌بودن وجود خود و اعمال نیک خویش آگاهی می‌یابد و درصدد محو این حجاب‌ها برمی‌آید تا به معشوق واصل شود:

«و گفت: ... که وجود خود را دشمن گرفتم. چون زحمت‌ها از میانه برداشتم، انس به بقا و لطف حق داشتم. ... و گفت: عابد به حقیقت و عامل به صدق آن باشد که به تیغ جهد، سرّ همه‌مرادات بردارد و همه‌شهوات و تمنای او در محبت حق ناچیز شود؛ آن دوست دارد که حق خواهد و آن آرزو کند که حق شاهد او شود» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۱۸۶-۱۸۷).

«و گفت: محبت آن است که بسیار خود را اندکی شمرد و اندک حق را بسیار دانست» (همان: ۱۹۲؛ ر.ک همان: ۲۷۱ و ۸۲۴).

عاشق به دنبال کسب نتیجه و برآورده کردن اغراض خود نیست؛ بلکه تنها به دنبال محبوب و تحقق بخشیدن به خواسته‌های اوست (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۶۱). عشق وهم‌سوز است و همه‌خیالات باطل را از بین می‌برد و تنها فکر محبوب را باقی می‌گذارد:

«که هر که یک ذره خویش را می‌بازد، یک ذره از آن حضرت خیر ندارد. پس گفت: از آنجا به قعر دوزخ هو شدم، گفتم: تو می‌دی تا ما می‌دمیم تا از ما کدام یک به آید» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۷۷۲؛ ر.ک همان: ۳۴۱، ۷۹۳).

«سودای عشق از زیرکی جهان بهتر ارزد و دیوانگی عشق بر همه عقل‌ها افزون آید. هر که عشق ندارد، مجنون و بی‌حاصل است. هر که عاشق نیست، خودبین و پرکین باشد و خودرأی بود. عاشقی بی‌خودی و بی‌رأیی باشد» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۹۹؛ ر.ک همان: ۹۶-۹۷؛ ر.ک میهنی، ۱۳۹۷: ۹۲؛ ر.ک عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۵۵۴، ۶۸۲).

«...از طلب‌کاری و دوستداری خود فارغانند. مغلوب مشاهده‌ی معشوق‌اند که بر عاشق، عشق خود دیدن تاوان است و در مقابله‌ی مطلوب، به طلب‌کاری خود نگرستن در راه محبت، طغیان است» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۱۸۹؛ ر.ک همان: ۳۵۵، ۳۶۲، ۳۷۹، ۵۱۳، ۶۱۸، ۶۶۰).

عاشق باید حتی از مذهب و کیش خود، به صرف ایجاد عجب و بستن راه کشف، صرف‌نظر کند تا بتواند فقط برای معشوق باشد:

عشقت بنهم به‌جای مذهب در پیش (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۲۳)	آتش بزنم بسوزم این مذهب و کیش
وین کون و مکان هردو برانداختن است با این دو مقام تا ابد ساختن است (همان: ۱۲۳)	از عشق نشانه، جان و دل باختن است گه مؤمن و گاه کافر بودن

۲-۳-۱-۳-۵- مانع تعلقات دنیوی شدن

در این جهان هر پدیده‌ای می‌بلعد و بلعیده می‌شود. جهان زنجیره‌ای است از حیات و مرگ موجودات. عشق تنها پدیده‌ای است که همه‌چیز را می‌بلعد؛ زیرا خود خاصیت جاودانگی دارد (زمانی، ۱۳۸۳: ۴۴۳). اگر زن و فرزند آدمی، انسان را از خداوند دور کنند، باید محبت آن‌ها را از دل بیرون کرد؛ چون خداوند انسان را برای هدفی آفریده است و آن نیست جز معرفت به پروردگار جهانیان و دوست‌داشتن وی:

«...[ابراهیم ادهم، پسر خردسالش را با محبت در بر می‌گیرد. حق به او نهیب می‌زند. ابراهیم ادهم ادامه‌ی ماجرا را چنین بازمی‌گوید:] چون این ندا شنیدم، دعا کردم که «یا ربَّ العزَّة! مرا فریاد رس! اگر محبت او مرا باشد، از محبت تو مشغول خواهد کرد. یا جان وی را بردار یا جان من! دعای من در حق او اجابت افتاد.» [عطار در توجیه این ماجرا به ایهام می‌نویسد:] اگر کسی را ازین حال عجب آید، گوئیم از ابراهیم، قربان‌کردن پسر عجب نیست» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۱۱۲؛ ر.ک همان: ۵۴۴، ۵۰۳، ۸۰۸، ۹۰۲).

«دریغاً شغل‌های دینی و دنیوی نمی‌گذارد که عشق لم‌پزلی رخت بر صحرای صورت آرد» (عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۰۶). عاشق باید دلی لایق محبت خدا داشته باشد تا بتواند نور الهی را در آن ببیند. محبت، امانت الهی است که طبعاً هرکسی شایستگی مراقبت از این مروارید گران‌بها را ندارد:

«و گفت: محبت امانت خدای است» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۴۵۸؛ ر.ک عین‌القضات، ۱۳۹۲: ۱۲۷-۱۲۸).

۲-۳-۱-۳-۶- عامل تسلیم و رضا بودن

عاشق، تسلیم محبوب و راضی به رضای معشوق است. او هیچ نظری از خود ندارد و باید هرچه معبود می‌گوید، بی‌چون‌وچرا بپذیرد و به اجرای آن پردازد:

«گفتند: محبت را نشان چیست؟ گفت: آنکه به نیکویی زیادت نشود و به جفا نقصان نپذیرد» (عطار نیشابوری، ۱۳۹۸: ۳۸۱).

«و گفت: محبت داخل است در رضا و رضا نیز در محبت؛ از جهت آنکه دوست نداری، مگر آنکه بدان راضی باشی و راضی نباشی، مگر بدانکه دوست داری» (همان: ۴۷۲).

۲-۴- تحلیل جامعه‌شناختی اسطوره‌ی عشق در جامعه‌ی عرفانی

با نگاهی به سیر عرفان اسلامی، رابعه عدویه را می‌توان نخستین عارفی دانست که در مسیر محبت الهی گام نهاد و در این باره سخن گفت (سجادی، ۱۳۸۸: ۵۰). به‌نظر می‌رسد این رویکرد که به‌طور طبیعی و منطقی از سوی یک زن عارف آغاز شده

است، نوعی تعدیل در زهدگرایی مکتب عرفانی بغداد به پیشوایی جنید بغدادی (زرین‌کوب، ۱۳۹۰: ۱۱۴-۱۲۱) و نیز نقطه عطفی در مکتب عرفانی خراسان به پیشوایی بایزید بسطامی (همان: ۸۳) باشد. در مکتب خراسان، نه شوق بهشت و نه بیم دوزخ، بلکه عشق الهی انگیزه حرکت سالک است و از این رو بیشترین سخنان درباره عشق را عارفان این مکتب گفته‌اند. افزون بر این، عوامل اجتماعی دیگری در پدیدآمدن چنین رویکردی مؤثر بوده‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

- ۱- شناخت دقیق عارفان از نهاد انسان و جهان و آشنایی آنان با درون‌مایه‌های اسطوره‌ای؛
- ۲- بهره‌گیری از قدرت بی‌ظنیر عشق در راستای انگیزش سالکان؛
- ۳- آمادگی بیشتر انسان‌های عاشق برای سیر در طریقت؛
- ۴- تعدیل نگاه انسان نسبت به الهیاتی که بر مبنای امید به بهشت و بیم از جهنم پدید آمده است و آمیختن خداشناسی با لطافت عشق و زیبایی؛
- ۵- جذابیت بخشیدن به دیدگاه‌های عرفانی.

این دستاوردهای عارفانه بی‌گمان در جامعه برون‌عرفانی نیز اثر داشته است و موجب پدیدآمدن نگاه لطیف‌تر دین‌داران به دین و اصول آن بوده است. به همین دلیل می‌بینیم در اندک‌زمانی پس از چنین نگاهی، حافظ می‌گوید:

حلاج بر سر دار این نکته خوش سراید / از شافعی نپرسند امثال این مسائل
(حافظ، ۱۳۶۸: ۲۵۷)

همچنین عرفان عاشقانه، یک نگاه صبورانه و خوش‌بینانه نسبت به جامعه و مردم به سالک می‌بخشد. در این دیدگاه، انسان‌ها مخلوقات الهی‌اند که فطرتاً پاک‌سرشت و قابل احترام‌اند. بر این اساس، روابط اجتماعی صورت ویژه‌ای می‌یابد که در آن آدمی با هم‌نوعان خود به‌طور مسالمت‌آمیز می‌زید. (حاضری و بیات، ۱۳۹۸: ۳-۴)

گاهی شدت حوادث و توالی آن‌ها، قدرت چاره‌اندیشی را از مردم جامعه می‌گرفته و باعث تمایل بیشتر آنان به پناهگاهی روحی می‌شده است تا رنج‌های بیرونی را بر ایشان آسان کند. این پناهگاه چیزی جز عطف عشق عرفانی و معنویت عارفانه نبوده که آنان را بر صدمات باطنی فائق می‌ساخته است (سلیمانیان، ۱۳۸۸: ۶۱).

بدین‌گونه عرفان اسلامی با گذشت زمان در هنگام روی کار آمدن حکومت‌هایی مانند صفویان، در میدان سیاست نیز نقش آفرید و این نقش‌آفرینی تا امروز دست‌کم در سرزمین ما کمابیش ادامه داشته است (جلالی شیخانی، ۱۳۹۷: ۷).

۳- نتیجه‌گیری

اسطوره عشق از اسطوره‌های مشترک میان اقوام گوناگون است. مطابق با نظریه اسطوره‌کاوی ژیلبر دوران،

اولاً اسطوره عشق در فرهنگ ایرانی و فرهنگ‌های غیرایرانی، مضامین زیر را یافته است:

- ۱- برانگیختن حسادت عاشق ۲- ایجاد حس انتقام ۳- اعراض موقت عاشق از معشوق ۴- سبب زودرنجی ۵- پیونددهنده غالب و مغلوب ۶- پیونددهنده غنی و فقیر ۷- پیونددهنده پیر و جوان ۸- جاودانگی و جاودان‌کنندگی ۹- سبب خودکشی.

ثانیاً عرفا به این اسطوره با نگاهی دیگرگونه نگریسته‌اند؛ تا جایی که در پنج کتاب عرفانی مورد بحث، نقش‌های زیر برای اسطوره عشق نمود پیدا کرده است:

- ویژگی‌های مثبت: ۱- حیات‌دهندگی ۲- ازلی و ابدی بودن ۳- دارای منشأ الهی ۴- جاودانگی و جاودان‌کنندگی ۵- چیرگی ۶- سرّی و رمزی بودن ۷- جذب حقیقت
- ویژگی‌های به‌ظاهر منفی: ۱- بلای جان بودن ۲- حجاب راه شدن ۳- رسواکنندگی ۴- درمان‌ناپذیری.

همچنین عشق در ارتباط با عاشق، این نقش‌ها را دارد:

۱- جوهر جان ۲- مظهر داشتن ۳- باعث ذکر ۴- نافی نفسانیت و عجب ۵- عامل تسلیم و رضا ۶- مانع تعلقات دنیوی. ثالثاً توجه به اسطوره عشق در متون عرفانی، با رویکردی جامعه‌شناختی، نشان‌دهنده شناخت تدریجی و ژرف عرفا از نهاد انسان و جهان، آشنایی آنان با درون‌مایه‌های اسطوره‌ای و بهره‌گیری ایشان از ظرفیت‌های انگیزشی و جذابیت‌های عشق برای پیشبرد اهداف عرفانی است. افزون بر این، عرفان عاشقانه بر جامعه برون‌عرفانی نیز اثر می‌گذارد و موجب همراهی بیشتر مردم جامعه با دین و اصول دینی، مهرورزی بیشتر آنان به انسان و جامعه انسانی و نیز مقاومت بیشتر ایشان در برابر شدائد می‌شود. چنین رویکردی حتی به‌عنوان پشتوانه معنوی، در میدان سیاست گام می‌نهد.

۴- منابع

- باستید، ژرژ. (۱۳۷۰). *دانش اساطیر*، ترجمه جلال ستاری، تهران: نشر توس.
- بیرلین، ج.ف. (۱۳۸۹). *اسطوره‌های موازی*، ترجمه عباس مخبر، چاپ دوم، تهران: نشر مرکز.
- ثمینی، نغمه. (۱۳۹۳). *تماشاخانه اساطیر* (اسطوره و کهن نمونه در ادبیات نمایشی ایران)، چاپ سوم، تهران: انتشارات نی.
- جلالی شیخانی، جمشید. (۱۳۹۷). تشیع عرفانی و تأثیر آن بر ظهور صفویه، *فصلنامه شیعه‌شناسی*، شماره ۶۲، صص ۷-۳۲.
- جین‌گرین، میراندا. (۱۳۷۶). *اسطوره‌های سلتی*، ترجمه عباس مخبر، تهران: انتشارات مرکز.
- حاضری، علی محمد؛ بیات، لیلا. (۱۳۹۸). رابطه عرفان و جامعه‌شناسی، *پژوهش‌های عرفانی*، شماره ۴، صص ۱-۲۵.
- حافظ شیرازی، خواجه شمس‌الدین محمد. (۱۳۶۸). *دیوان حافظ*، براساس غنی و قزوینی، چاپ دوم، تهران: اساطیر.
- خاکباز، زهرا؛ نیکوبخت، ناصر. (۱۴۰۲). بررسی بینامتنیت منظومه ویس و رامین و داستان سمک عیار، *پژوهشنامه ادب غنایی*، شماره ۴۱، صص ۹۷-۱۱۲.
- خرمشاهی، بهاء‌الدین. (۱۳۹۳). *حافظ‌نامه*، جلد اول و دوم، چاپ بیست‌ویکم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- زرین‌کوب، عبدالحسین. (۱۳۹۰). *جست‌وجو در تصوف ایران*، چاپ دهم، تهران: نشر امیرکبیر.
- زمانی، کریم. (۱۳۸۳). *میناگر عشق*، چاپ دوم، تهران: نشر نی.
- ستاری، جلال. (۱۳۷۵). *عشق صوفیانه*، تهران: نشر مرکز.
- سجادی، ضیاء‌الدین. (۱۳۸۸). *مقدمه‌ای بر مبانی عرفان و تصوف*، تهران: نشر سمت.
- سلیمانیان، حمیدرضا. (۱۳۸۸). همگرایی هنر و عرفان در فرهنگ ایرانی اسلامی با نگاهی به ادب فارسی، *نشریه ادبیات فارسی دانشگاه آزاد مشهد*، شماره ۲۱، صص ۵۸-۷۳.
- سهروردی، شیخ شهاب‌الدین. (۱۳۹۲). *عوارف المعارف*، ترجمه ابومنصور عبدالمؤمن اصفهانی، به اهتمام قاسم انصاری، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۹۸). *مکرمه الاولیاء*، مصحح: محمدرضا شفیعی کدکنی، جلد اول، چاپ پنجم، تهران: سخن.
- عوض‌پور، بهروز؛ محمدی خبازان، سهند و سائنا. (۱۳۹۹). *روان‌اسطوره‌شناسی‌های هنری*، تهران: نشر سخن.
- عوض‌پور، بهروز؛ نامور مطلق، بهمن. (۱۳۹۳). ژیلبر دوران و نقد اسطوره‌ای پیکره مطالعاتی: رمان قلب سگی اثر میخائیل بولگاکف، *نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی*، شماره ۳۷، صص ۲۰۵-۲۳۶.
- عین‌القضات همدانی، ابوالعالی عبدالله بن محمد بن علی بن الحسن بن علی المیانجی. (۱۳۹۲). *تمهیدات*، مصحح: عقیف عسیران، چاپ چهارم، تهران: نشر منوچهری.

- قائمی، فرزاد. (۱۳۸۹). پیشینه و بنیادهای نظری نقد اسطوره‌ای و زمینه و شیوه کاربرد آن در خوانش متون ادبی، فصلنامه نقد ادبی، شماره ۱۱ و ۱۲، صص ۳۳-۵۶.
- کرتیس، وستا سرخوش. (۱۴۰۰). *اسطوره‌های ایرانی*، مترجم: عباس مخبر، چاپ چهاردهم، تهران: نشر مرکز.
- کرنی، شارل؛ بنوا، لوک؛ دورو، ژرژ و همکاران. (۱۳۹۳). *جهان اسطوره‌شناسی ۳*، ترجمه جلال ستاری، چاپ چهارم، تهران: نشر مرکز.
- مولوی، جلال‌الدین محمدبن محمد. (۱۳۸۹). *مثنوی معنوی*، با مقدمه و شرح و تعلیقات کریم زمانی، جلد پنجم، چاپ سی‌وششم. تهران: نشر اطلاعات.
- میهنی، محمد بن منور. (۱۳۹۷). *اسرارالتوحید فی مقامات شیخ ابوسعید ابوالخیر*، با تصحیح و تعلیقات محمدرضا شفیعی کدکنی، چاپ دوازدهم، تهران: سخن.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۳۸۸). گذار از اسطوره سنجی به اسطوره کاوی: بررسی دو روش اسطوره‌ای و رابطه آن‌ها، پژوهشنامه فرهنگستان هنر، شماره ۱۴، صص ۹۲-۱۰۰.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۳۹۷). *درآمدی بر اسطوره‌شناسی، نظریه‌ها و کاربردها*، چاپ دوم، تهران: نشر سخن.
- نامورمطلق، بهمن. (۱۳۹۸). *اسطوره‌کاوی عشق در فرهنگ ایرانی*، تهران: نشر سخن.
- نجم رازی، ابوبکر بن محمد شاهاورین انوشروان رازی معروف به دایه. (۱۳۸۳). *مرصادالعباد*، به اهتمام محمدمین ریاحی، چاپ دهم، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.